

MIKSZÁTH KÁLMÁN

A JUS PRIMAE NOCTIS

1885

A régi földesuraknak nagy jogaik voltak. Ki győzné azokat elszámlálni? A szó szoros értelmében osztozkodtak a királyokkal, sőt némelyekben talán felül is haladták: nekik jutott több.

A jus gladiival, a pallosjoggal, széltiben éltek a nagyurak. Egy Krucsay még e század elején nyakasztatta le saját hites nejét, született Pogány Karolinát. A Kállayak és Balassák néha egyetlen rossz szeszélyért oltottak ki emberi életet - törvényesen.

Óriási jog volt a pallos hatalma, aminő csak királyokat illethet meg, s mégsem ez volt a legnagyobb joguk.

Akadtt még nagyobb is ennél: »a jus primae noctis«.

Amit a magyar asszonyi társaságban nem akart hajdan megértetni, azt latin nyelven mondta el, már persze ha tudott latinul, és persze ha az asszony nem tudott (mert az asszonyok közt sem volt ritkaság a latin nyelvet tökéletesen beszélő). Ha az asszony tudott diákul, akkor egyszerűen elhallgatták a kétes értelmű, sikamlós helyeket előtte, azzal a tréfás indokolással: »nem mondhatom el a többit, mert az latinul van.«

Hát én is azért írtam fel e kis elbeszélés címét latinul, mert az igazán latinul van, s nincs magyar fordítása.

Annyit azonban mégis tudni kell, hogy ez a jog, amelyet most a női olvasók előtt csak bizonyos fátyon keresztül tárgyalok, éppen a nőkre vonatkozik. Takarják el kérem arcukat legyezőkkel azalatt, míg én elfecsegem a penészes időknek ezt a különös kinövését.

A kiskirályok, a gőgös nemesek nem elégedtek meg, hogy az uralkodóktól minduntalan több jogot csikarjanak ki. Telhetetlenségükben rámentek az Istenre, s annak a dolgát is megszabályozták.

Mikor az oltárnál elmondta a jobbágylegénynek a jobbágyleány a holtomiglant, ami ettől a perctől kezdve a koporsó bezártáig számít, s az Isten rámondotta szolgálja által az »ament«, még joga volt a hűbérurak unokájának odalépni, és így szólni: »Ennek a hosszú időnek enyém legyen a lelegeje.«

Ez volt a jus primae noctis.

Középkori maradvány, mely azon alapult, hogy föld és jobbágy egyformán tulajdona a földesúrnak, azt teheti vele, amit akar. A jogtudósok így magyarázták, a hatalom is meg volt hozzá, de becsületes ember nem élt vele.

Csak hogy a régi jó világban sem volt ám mindenki becsületes. Azonkívül a szenvedélyt sem szabad számításon kívül hagyni. Hát még a parasztleányok szépségét? Uraim és hölgyeim, higgyék meg (önök, uraim, tudom, el is hiszik), vannak enyhítő körülmények, melyek e barbárságot, ha nem is igazolják, de legalább megértetik.

Ilyen enyhítő körülmény volt a szép Baléti Magdaléna, akihez fogható formás hajadon talán egész vármegyében nincs. Ha selyem viganót viselne, király lányának is beillene. Nagy fekete szeme, mint a szentjánosbogár, úgy csillogott, aranyszőke haja térdig érő vastag fonatban csüngött le, termete úgy hajlott, mint a husáng, s volt benne valami bódító kecs, ami az embernek a szívét, hacsak nem kőből való, sebes dobogásra hozta.

Nem csoda, ha szemet szűrt a fiatal földesúrnak, Zeley Lászlónak. Hiszen húsból, vérből volt Zeley László is, aztán mint afféle szép karcsú legény hozzászokott, hogy amit a szeme megkívánt, azt meg is kóstolja.

Nem akarta ő a hatalmát használni. Egy idő óta meg is kopott az a hatalom, minél öregebb lett a század, annál sebesebb léptekkel kezdte elhagyogatni az elődjeit, az elmúlt századokat. A prima nox sem volt már nox. A XIX-ik század világot gyújtott, s eloszlatta vele a sötétséget. De meg mit is ér a kicsikart szerelem? Zeley a rábeszéléshez folyamodott. Öregasszonyokkal diplomatisztáltatott a juhászgazda leányánál, hálót font finom, fufangos szálakból, amibe a szép kis halacska belemenjen, s aztán ott vergődjék benne kínosan, míg csak újra vissza nem csapja a vízbe, ahonnan vette.

De Magdalénka dacos volt, azt izente a földesúrnak, van őneki derék, jóra való vőlegénye, a Molnár János, megvolt már a kendőrakás is múlt pünkösdkor, meglesz a többi is. Hagyjon neki békét a nagyságos úr.

Természetesen Zeleyt még csak tüzelte az ellenállás. A hatalmas úr, kinek huszonnégy határban volt birtoka, nem ösmerte azt a szót »nem«, kivált asszonyi ajakról.

Minden utat megpróbált, minden módhoz hozzányúlt, ő maga leste ki Magdalénát a mezőn, s megszólította, kísérette:

- Ne okoskodj, Magda, mert bizony megbánod a makacsságodat!
- Erős az Isten, megvéd engem.
- Az is az urakkal, mivelünk tart, Magda!
- Én rábízom magamat.

- Majd kárát vallod. Mert ami rózsza az én kertemben nyílik, az az én rózsám. Azt én másnak letépnem nem engedem.
- Megölné engem az én apám, nagyságos uram.
- De hátha beleegyeznék?
- Akkor a vőlegényem ölné meg.
- De hátha ártalmatlanná tenném a vőlegényedet?
- Akkor meg én ölném el magamat.
- De mi kifogásod van ellenem? Fiatalnak is vagyok olyan fiatal, mint a szeretőd, szépnek meg szebb vagyok. Megbecsüllek, elhalmozlak mindennel, ami szemednek, szádnak tetszik. Hát mi kivetni valót találsz rajtam?
- Azt - felelte Magda durcásan -, hogy nem az én fajtám!

Hízelgő szavakkal, csábító enyeltéssel megkörnyékezte.

- Ha csak az a bajod, azon is segíthetünk. Van nekem messze, az erdélyi hegyek közt egy kis házam, éppen úgy az erdő szélén, mint a tettek, abba viszlek téged, ott élünk boldogan, ameddig te akarod, én magam is levetem az úri gúnyát, s szakasztott olyan ruhában járok, mint a János, a kedvedért. No, jó lesz-e úgy?

Magdalénka a fejét rázta.

- Nem megyek én sehová, hagyjon engem. Keressen magának a nagyságos úr valami kisasszonyt. Tudom, akad elég.

S ezzel a gereblyéjét a vállára emelve, ijedten futott el onnan, a réteken és kukoricásföldeken át hazafelé.

Zeley azt gondolta magában, amit a gereblye föl nem vesz a lekaszált szénából, az ott marad, de ha sűrű fésűvel öcsölnék a rétet, hát egy szál sem maradna ott. A cél majd mindig biztos, csak az eszköz nem.

Utána kiáltott a leánynak önkéntelen.

- Azért te mégis az enyém leszel, vagy így, vagy úgy.

Magda a kukoricás földekről elkanyarodott az erdő felé, hova a sziklás és árkos hasadékos hegyháton csupán egyetlen szűk és nagy erőfeszítéssel vájt út vezetett. Tíz évig dolgoztak rajta a Zeley-család jobbágjai.

Szép nyári este volt, de még alig napszálltakor. Friss szénaszag vegyült össze a szamóca illatával. A föld langyos párákat lehelt, csak az erdő felől fujdogált hűs szellő.

Magda még mindig riadtan, lihegve szaporázta lépteit föl a hegynek, mikor a cserjésből egyszerre szemben jött rá főtisztelendő Padra Pál plébános úr apró, méltóságos lépteivel. Kalapját levette, hogy az erdő üde lehelete jobban hűsítse fejét, melyet az aggság fehér hava borított be tisztelen.

- Hova olyan sietve, édes lányom? - kérde szelíd, pásztori hangon. - Haza, ugye haza?

- Igen, főtisztelendő úr. Apámnak én főzöm odahaza a vacsorát, előbb kell a mezei munkát abbahagynom, mint másoknak.

- Láttalak fent a hegygerincről, amint futottál. Ki volt az a fekete alak, aki veled beszélgetett?

A leány elvörösödött.

- Az urunk volt - dadogta.

- Miért pirulsz el, fiam, ha az urunkról beszélsz? Ejej, Magdaléna!

Az öreg plébános összeráncolta nagy, nemes homlokát, melyen ritka vendég a felhő, mert leginkább a nyugalom és fenség honol rajta.

Magda szemeiből kibuggyantak a könnyek.

- Ne higgyen engem rossznak a főtisztelendő úr. Oh, ne higgyen, kérem!

S fuldokló, görcsös zokogásba tört ki.

- No, ne pityeregj, fiam, nem illik az olyan nagy lánynak, hanem mondd el őszintén a lelki atyádnak, ha valami teher nyomja a lelkedet. Mi dolgod van neked a földesúrral?

- Rá akar beszélni, hogy őt szeressem.

Eltakarta arcát a kötényével, s annak az egyik szélét rágcsálva, folytatá:

- Hízeleg, ígéretet fűt-fát, fenyeget, rémítget.

- Mit feleltél neki?

- Az ígéreteire, hogy nem kellene, a fenyegetéseire pedig azt feleltem, hogy megvéd engem az Isten.

- Helyesen, édes lányom.

Az ősz pap szeretetteljesen simogatta meg a lenszín haját.

- Ugye megvéd az Isten, szent atyám?

- Megvéd, gyermekem, és megacélozza erődet, hogy ellentállhass a gonosz incselkedéseinek. Maradj hű ahhoz, akit szíved választott, s ha valami veszély vagy baj fenyeget, értesíts róla. Az Isten szolgálja arra való, hogy előhívja szükség esetén a maga urát.

- Köszönöm, szent atyám.

- Találkoztam künn az erdőben atyáddal, s azt mondta nekem, a jövő vasárnap már hirdesselek ki benneteket, jőj el hát hozzám a vőlegényeddel még e héten.

A béke megtért Baléti Magdaléna szívébe, vígan dalolva lépegetett az erdő felé, ahol a major volt, melynek nádfedelét fák fedték be sűrűn, gondosan. Ezüst vízű patak mellette csörgött, az otthon hagyott nyomorék bárányok ittak belőle.

Itt született Magda ebben a majorban, itt nőtt fel, itt tanulta meg a szerelmet, s ha férjhez megy is, itt marad, mert a Molnár Jancsi is itt juhász, az apja keze alatt. Ebben a patakban nézegette magát, mikor kicsiny volt, ez volt az ő tükre, s a lány - szokásmondás - együtt megy vagy marad a tükrével.

Az öreg Baléti maga is észrevette, hogy a földesúr szemet vetett a leányra, s kelletlenül vakargatta a fejét:

»Ez nagy baj, nagyon nagy baj, ez ellen nincs más orvosság, mint hirtelen menyecskévé tenni a leányt.« Ő maga mondta a tisztelendő úrnak: »Isten neki, ne várjuk meg az új bort, hiszen az óbor sem rossz.«

Kihirdették háromszor lent a falusi templomban, összehítták a környékbeli juhászfamíliákból a násznépet, s megtörtént az esküvő a harmadik vasárnapon délután.

Elég nagy pompa volt, de persze juhász módra. Négy, föl pántlikázott szamár volt fogva a menyasszonyt vivő szekér elé. Jól jártak a csacsik, hogy csak a templomig kellett vinni a menyasszonyt, meg vissza és a tulipános ládát nem, mert az ugyancsak nehéz lett volna. A többi szekereken három juhász ült dudával. Künn a major udvarán pedig húsz hófehér bárány volt különválasztva, mindeniknek piros pántlika a nyakában. Ez a menyasszonyi hozomány. Két év ilyenkorra már harmincra szaporodhatnak, mire pedig ötven éves lesz Magdalénka, ötszáz vagy tán ezeröttszáz birka is lehet belőle, ha az Isten megőrzi, és a farkasok meghagyják.

Minthogy Magdalénka anyja már régen meghalt, a Baléti húgát, Kuruttyó Andrásnét hozták el Terényből sütni, főzni, vendégek körül forgolódni.

De nem is volt ott hiány semmiben. Az igaz, hogy halálnak halálával bánta meg néhány juh, de hát nem mindennap történik olyan esemény, hogy az egész környék legszebb leánya kicseréli a pártát a főkötővel. Vidám kurjongatásokkal tölt be az erdő. Képzelem, mint csikorgatja most a

fogát otthon a kastélyában nagyságos Zeley László úr. Néha egy-egy pisztoly durran el, hadd hallják meg odalent a faluban, és hadd gondolják, hogy Baléti Magdalénkát éppen most csókolgatja a vőlegénye: Molnár János.

Főtisztelendő Padra plébános úr is hallotta a lövéseket, amint a kertjében szunyókált a méhesben. A derék férfiú azon elmélkedett, hogy ezek a köpük éppen úgy állnak egymás mellett, mint az országok, az egyik sovány ország, a másik megszedte magát. Az egyik kaptár méhei néha rátörnek a másikra, s vagy a betörők pusztulnak el, vagy a megtámadottak. Az emberektől sokat tanultak el a méhek, hanem a méhektől keveset az emberek. Ejnye, mákos adta, ez jó téma, ezt bizony behozom egy prédikációba a jövő héten!

Ilynemű gondolatok közt aludt el a kukoricahéj matracon a mámorító virágillat között. Álmodott is nyilván valamiről, midőn egyszerre fölriasztá kétségbeesett zokogás.

- Ki az, mi az? - Hirtelen kidörzsölte szeméből az álmot, s előtte állott Baléti Magda.

- Mi bajod - kiáltá a pap elcsodálkozva. - Hol veszed itt magadat?

- Nagy szerencsétlenség történt - mondá pihegve zokogással.

A haja szét volt szórva, s a fehér menyasszonyi ruhája megtépve, a koszorú is félrecsúszott a fején.

- Mi történt - kérde a pap elsápadva.

- Egy óra előtt, amint javában folyt a vigalom, megyei pandúrok érkeztek oda és elhurcolták.

- Kit? Az apádat?

- Azt is.

- Hát még kit? Csak nem a vőlegényedet?

- Őt! - felelte Magda szívszaggató hangon. - Pedig nincs más bűne, szent atyám, mint az, hogy én szeretem. Oh, jaj, szerencsétlen volt az az óra, amikor én születtem, börtönbe vittem saját ősz apámat, a vőlegényemet! Hogy átkoznak azok most engem!

- Légy erős, gyermekem, és ne zúgolódj az Isten ellen.

- Oh, szent atyám, hát minek adott nekem csinos termetet, formás arcot, ha aztán ellenem fordította? Mit tegyek, mit tegyek?

- Hát legelőször is beszélj valamivel nyugodtabban. Mit mondtak a pandúrok, miért viszik be őket?

- Valami »méretlen húst« emlegettek. Birkadolgokat.

- Hiszen ilyesmi mindig van a juhászoknál. Gyerekség az! Ne félj miattuk semmit, két-három nap múlva haza eresztik őket.

- Az bizonyos, hogy a földesúr kívánságára történt.

- Én is azt hiszem, s ha ő tette, nyilván célja van vele.

A plébános úr gondolkodva sétálgatott egy darabig fel s alá a szilvásban.

- Semmi kétség - dörmögé -, Zeley fejében a jus primae noctis motoszkál. Meg kell akadályozni, meg fogom hiúsítani.

- Ne félj semmit, Magduska - szólt azután, s ez oly ünnepélyesen, bölcsen hangzott, mint a próféták szava, hogy ebben lehetetlen volt kétkedni. - Menj békével haza, s bízd rám a többi.

- Félek hazamenni, szent atyám, valami szerencsétlenség ér otthon.

- Ne aggódj semmit. Megígértem, ha szükség lesz rá, segítségül hívom az Istent. Atyád, férjed haza fognak jönni, s neked sem történik bajod.

A leány vigasztalódva hazament.

*

Az esti szürkület kezdett leszállni a vidékre. A fűszálakon harmat csillogott, a nádasokból és tócsákból a békák kuruttyolása lett az uralkodó hang a természetben. Az emberek hazaszállingóztak a mezőről, s közben a szürke ruha helyett felöltötte a természet a barnát, este lett. Majd később feljött a holdvilág az égre, s bűvös, varázsoló fényt öntött az egész mindenségre, keresztülvilágított a fa legsűrűbb lombján, megfestette ezüstszínűre a sás levelét. Mély, ünnepélyes csend honolt, csak lent a faluból hallatszott néha regényes kutyaugatás.

A meredek hegyi úton egy kis könnyű úri szekér haladott lépésben. Hátról egy úr ült köpenybe burkolva, elől a kocsis és a huszár. A kocsi elé négy szilaj paripa volt fogva, melyet még hegynek fölfelé is vissza kellett tartani.

E pillanatban nagyon hőköltek a lovak. Az ostorhegyes prűszkölve ugrott vissza, s a kocsi is hátrazökkent.

- Mi az? Mi történik? - kiáltá az úr felriadva. (Hangjában nem nehéz felismerni Zeley Lászlót.)

- Valami van az úton - mormogta a kocsis.

A cifra tarsolyos hajdú leugrott megnézni az akadályt, s ijedten rázkódott meg.

- No hát, mi az ott? - rivallt rá az úr.

- Maga a Jézus Krisztus - hebegte fogvacogva.
- Az eszed ment el, te számár - mondá Zeley, és maga is leugrott, s előre lépkedett.

A holdvilág, melyet az imént egy kis tenyérnyi felhőcske takart el, kibúvott egész tányérjával, és odasütött az útra.

Hát ott állt az út kellő közepén, mélyen a földbe beverve egy magas kereszt, rajta a megfeszített vértől csepegő Üdvözítő. Haldokló szemeit (melyeket pedig csak valami falusi piktor festett) mintha kinyitná és haragosan, feddőleg szegezné Zeleyre.

A hatalmas földesúr elsápadt, de csak egy percre.

- Ki merte ezt cselekedni? - dühöngött a másik percben.
- Forduljunk vissza, nagyságos uram - szólt a huszár.
- Még csak az kellene! Vedd a fejszét a szekérről, és vágd ki azt a keresztet, hogy tovább mehessünk. Szaporán!
- Nem merem tenni - szabódék a huszár habozva.

- Nem mered tenni, nyomorult gyáva? No jó, majd kivágom hát én magam. Hol az a fejsze?

A fejsze ott volt a saroglyában, előhozta, és nekisújtott a keresztnek. Egy fejszecsapás nem volt elég, de még kettő sem; egy negyedóráig küszködött vele, míg végre a szent jelvény porba hullott.

A szolgák eltakarták a szemeiket e pogány cselekedetre.

Felült nyugodtan.

- No, most már hajts előre!

*

Jó másfél óra múlva fordult meg a kocsí. Innen a majorig s a majortól vissza.

A tisztelendő úr, aki estefelé a falu népével beásatta a keresztet a meredek hegybe vájt út közepére, jól számított abban, hogy a földesúrnak útja lesz arra az éjjel, de nem jól számított abban, hogy visszafordul.

Az Isten nem volt elég erős a régi magyar urak ellenében.

A szép Magdalénka a Zeleyé lett.

Mikor visszafordult, processzió várta a porbaesett kereszt helyén, a pappal. A főtisztelendő úr fölemelte kezeit az égre, és megátkozta.

Zeley kacagott, és tovarohant a szekéren.

Az istentelenségért panaszt emeltek a prímásnál, a prímás a királynál.

Zeleyt megidézték Bécsbe.

Vissza sem tért sokáig. A nép azt beszélte itthon, hogy tíz fejszecsapást mért a kereszt ellen, tíz fejszecsapásért, a rettentő bűnért bűnhődésül tíz font húst vágatott ki a király a Zeley László testéből. Úgy kellett neki, a gonosznak!

Egy napon aztán, vagy két év múlva, mikor már e regék nagyon jól elterjedtek, visszajött Zeley László - de nem hogy kevesebb húsa lett volna tíz fonttal, hanem több volt vagy ötven fonttal.

Meghízott odafönt Bécsben a nagy mulatozásban.

Hát a törvény? - tűnődtek magokban az emberek.

Hja, a törvény sem volt elég erős a régi magyar urak ellenében!